

Р е ц е н з и я

на дисертационния труд на Яна Стефанова Берова
на тема : Идентичности на границата. Чами и помаци в националните политики на
балканските държави (1920-1990)
от проф. д.и.н. Надя Христова Данова

Срутването на Берлинската стена и кървавият разпад на Югославия станаха причина за превръщането на проблемите на идентичностите на Балканите в първостепенно по значимост изследователско поле. Връщайки се назад във времето учените се опитаха да опознаят корените на актуални явления с цел туширането на потенциални напрежения в нашия регион. С пълното убеждение, че историческият опит и знанието за миналото биха могли да помогнат при решаването на проблемите на съвременното, приветствам избора на темата на дисертационния труд на Яна Берова. Солидаризирам се с поставеното от авторката мото, че „Историята не е трибунал, на който да заклеймим или онеправдаем някого” и че „нашата цел е да разберем какво се е случило и защо.” Няма съмнение, че проблемът за идентичността на албаноговорящите чами в Северен Епир и българоговорящите мюсюлмани - помаци в Ксантийско, население в спорни между балканските държави зони, е сред проблемите, изясняването на които би помогнало за разбирането на протеклите събития с надеждата за избягването на евентуални конфликти. Същевременно вглеждането в проблемите, свързани с двете локални общности по северната граница на Гърция отваря достъп до механизмите, чрез които българската, гръцката, албанската и турската национални политики конструират идентичността на тези общности. Прилагането на сравнителния анализ, каквото до този момент не е правено, несъмнено дава възможности за наблюдения и теоретични обобщения върху едно характерно проявление на „множествена идентичност,, в нашия регион.

Предложения за защита труд на Яна Берова е изграден на базата на отлично познаване на специализираната литература на български и чужди езици. Привличането на изследванията на гръцки автори е позволило на докторантката да отрази добросъвестно гръцките виждания по тази проблематика и дава възможност тя да не бъде обсъждана единствено през призмата на българската национална позиция. Трудът се опира на резултатите от теренни проучвания сред помашката общност в региона на Ксантийско, Гърция и в гр. Златоград, България. Използваните методи на събиране на

информация са автобиографични интервюта, устни разкази, неформални разговори и наблюдения. Липсва теренна дейност сред чамите в Северен Епир.

Проследяването на процесите, протичащи в двете гранични общности на чамите в Северен Епир и помаците в Ксантийско, Западна Тракия, се осъществява, като се имат пред вид идеологически обосноващите политики към тяхната идентичност от страна на няколко балкански държави. Естеството на темата налага разработката ѝ в тясна връзка с проблемите на националните, етническите и религиозните идентичности, както и с проблематиката, свързана с границата. Тази многопластовост на темата определя и удачно избраната от докторантката структура на труда.

Изложената в увода на дисертационния труд обосновка на актуалността и значимостта на темата е убедителна. Обектът на изследването - двете гранични общности на чамите и помаците, както и неговият предмет - идентичността, границите и държавните механизми, чрез които те се предефинират, са ясно очертани. Ясно е формулирана и основната цел на работата: да се покаже как инструментализирането на една или друга съставна част на идентичността на чамите и помаците служи за предефиниране на тяхната принадлежност. Характерът на темата напълно основателно е насочил докторантката към обединяването на подхода и инструментариума на етнологията и историята, с което съм напълно съгласна. Избраните хронологически граници на изследването 1920 и 1991 г., които са определени от конкретни историческите събития, са напълно защитими.

Методика на изследването, към която докторантката е проявила предпочитание, е обоснована в първата на глава на труда. Многопластовият и интердисциплинарният характер на темата е насочил докторантката към качествени методи на анализ. Използваният метод на т. н. „кейз стади“ се прилага към два обекта на изследване – идентичността на чамите и на помаците, поради което той е допълнен от сравнителен анализ, базиран на сходните характеристики на двата обекта. Натрупаният емпиричен материал е подложен на текст-критичен анализ. Възприета е конструктивистката теория за изобретяването на модерни идентичности върху примордиалистски „пред-национални“ групи. Напълно подходящо в тази част на труда се прави нужното уточнение по отношение на използваните понятия и термини „помаци“, „българоговорящи мюсюлмани“ и чами. Пак в същата глава на труда се съдържа и подробен преглед на съществуващата книжнина по темата, който е особено важен поради интердисциплинарния характер на темата.

Следващата част от труда, глава втора, в която се представят и анализират основните концепции за идентичност, свидетелства за отличната информираност на докторантката. Напълно основателно тук е поставен специален акцент върху изясняването на важните с оглед на конкретната тема понятия нация, национална идеология и етничност. В изложението си на основните теории, свързани с темата, Яна Борова, показва професионални умения да се ориентира в една сложна проблематика и да бъде в крак с развитието на българската и световната хуманитаристика.

Следващата важна задача, която си поставя докторантката, е да проследи еволюцията на националните идеологии на Балканите с цел да разкрие механизмите, чрез които става включването на помаците и чамите в националнопо тяло или изключването им. В исторически план са разгледани спецификите на процесите на конструиране на балканските нации, изиграли роля при определянето на националните политики. От особен интерес за мен лично в тази глава е частта ѝ, озаглавена „Еволюцията на балканските идеологии в отношението към „другия““. Напълно оправдано се подчертава значението на факта, че гърците изпреварват по време останалите балкански народи в етноформационните процеси, с което се пораждаат условия за гърчезането на елитите на негърците. Адекватно са отразени особеностите на съществуващата в Османската империя милетска система, които слагат своя отпечатък върху изграждането на идентичностите на Балканите. Поставен е особен акцент върху формирането на гръцката, българската, турската и албанската национални идеологии, като се отчита силата на приемствеността и ролята на комплекса от разнородни фактори, влияещи върху тях. Съгласна съм напълно с оценките за ролята на православната църква в етноформационните процеси, оставила дълбок отпечатък върху гръцката национална идеология. Смея да твърдя, че докторантката успешно е очертала идеологическите рамки, в които се прилагат конкретните политики на конструиране на идентичности. Особено съществено с оглед на изясняването на разглежданата проблематика е нейното наблюдение, че балканските национализми и национални идеологии се базират на изключването на „другия“.

Към тази глава имам три бележки, които касаят страниците, посветени на гръцката национална идеология. Не би трябвало да се използва словосъчетанието „Мегали идеята“, а би било по-правилно да се използва не членувана форма. Другата ми бележка се отнася до казаното за Ригас Велестинлис. Ще припомня, че в своята Конституция Ригас предвижда наистина равенство за всички народи, които ще бъдат включени в мечтаната от него Гръцка република. Същевременно обаче той има

изискването гръцкият език да бъде задължителен за всички. Впрочем, неговият проект, както и тези на почти всички строители на идентичности носят отпечатък на хипертрофирало национално самочувствие и експанзионизъм. По този въпрос биха могли да бъдат консултирани текстовете на различни представители на гръцката интелигенция от XVIII и XIX в., издадени под надслов „България и българите в гръцката книжнина”. Не мога да се съглася и с употребата на понятието „отбранителен национализъм”, което за мен е неприложимо към който и да било познат случай.

Историческата съдба на помаците и чамите в периода от Първата световна война до края на Втората световна война е обект на специално внимание в следващата четвърта глава от труда. В нея се проследява преразпределението на европейските територии на Османската империя между християнските национални държави, които освен новите земи присъединяват и многобройно мюсюлманско население. Инкорпорирането на мюсюлманските общности води до формулиране на различни подходи на отделните държави към това население. Амбициите на отделните държави се улесняват от неопределената идентичност на локалната група, като всяка заинтересувана държава предявява претенции, било на базата на език, като например България, било на базата на религия, като например Турция и било на базата на изобретена автохтонна идея, като например Гърция. Неудобните несъответствия се обясняват с културните специфики и историческия процес на „забравя”. Показва се как в гръцкия случай двойната бариера на езикова и религиозна „другост” прави невъзможно асимилирането на „другите” и се пристъпва към експулсирането на чамите и маргинализацията на помаците. Напълно основателно авторката се вглежда специално в клаузите на Конвенцията за размяна на население към Лозанския договор от 1923 г. и критериите за идентичностите, възприети от националните идеологии. Тя подчертава, че в междувоенния период терминът идентичност остава субективно понятие, което продължава да е въпрос на гледна точка на националните идеологии и интерпретация според политическата ситуация. Така албанските, българските и гръцките политически идеологии възприемат противоположни критерии за определяне на националната идентичност. Убедително е показано как политическите събития като Малоазийската катастрофа или военните преврати оказват своето влияние върху държавните политики към интересуваните ни общности, възприемани като „вътрешен враг”. Напълно основателно авторката отделя много внимание на проблема за политиката по отношение на образованието на представителите на двете гранични общности, изнасяйки много интересни данни по този въпрос. Оправдано е и особеното

внимание, отделено на събитията от времето на Втората световна война, дали отражение върху съдбата на чамите в Епир.

Към тази част от труда бих си позволила бележката, че се добавя не напълно балансирано отношение при характеризирането на политиката на отделните държави спрямо интересуващите ни общности и то най-вече по времето на самата война. Смятам, че употребата на определението „толерантно” при характеризирането на отношението на българските власти към мюсюлманската общност в Ксантийско е исторически необоснована. Основание да отхвърля това определение ми дава продължителната ми работа с документацията на българските власти в т. н. „нови земи” през Втората световна война. Поведението на българските власти по отношение на не българите може да бъде определена единствено като „етническо прочистване”. А едно етническо прочистване, дори да приемем, че в сравнение с друго е „по-меко”, не може да бъде проява на толерантност. Вярно е, че с мюсюлманите ние българите не правим това, което сме извършили по отношение на 11 000 тракийски евреи – депортация в лагерите на смъртта и насилствено експулсиране на гърците, но към мюсюлманите сме приложило „българизиране”, което ние, съвременниците на т. н. „Възродителен процес” знаем какво означава като практика.

В последната, пета глава на труда докторантката вниманието си върху съдбата на помаците в Ксантийско и чамита през периода 1945-1990 г. – период, през който върху съдбата на двете общности започва да играе роля нов фактор - „желязната завеса”. Появата на новия вид идеологическо разделение се наслагва над съществуващите вече етнически противоречия и допринася за промяна в динамиката на границата. Изложени са драматичните събития, довели до експулсирането на чамите от гръцка територия през 1945 г., както отражението на гражданската война в Гърция върху положението на помаците в Ксантийско. Дават се данни за прилаганите от българка страна политики по отношение на помаците. Разкрити са прилаганите по отношение на Ксантийките помаци политики с цел изграждането на отделна помашка идентичност. Заслужено е поставен акцент върху маргинализацията на общността и ролята на границата за нейната изолация и затваряне в нея. Проблемът се анализира и на фона на отношения между Анкара, Атина, София и Тирана, като се отчита влиянието на конкретните сътресения в отношенията между държавите от двата враждуващи блока.

Изводите от проведеното изследване са логични и те произтичат от направените в дисертацията наблюдения и анализ. Особено отчетливо се налага важният извод, че

като единствен устойчив маркер на двете гранични общности остава тяхната „другост“, която през годините предизвиква противоречивост в политиката на балканските държави към тях.

Към предложения за рецензия дисертационен труд имам следните бележки от по-общ характер:

1. Бих отправила като изискване към текст едно по-целенсочено организиране на изложението и избягването на някои излишни разсъждения, които разводняват работата.
2. Предложеният дисертационен труд се нуждае от сериозна редакторска работа, тъй като текстът изобилства на повторения и някои недобре формулирани изречения.
3. В редица случаи забелязах неправилно цитиране, а в други – излишно натоварване на текста със заглавия, които са използвани „декоративно.“ И обратното – редица пасажки се нуждаят от препратка към източника на дадената информация.
3. Цитираните гръцки заглавия се нуждаят от пренаписване.

Докторантката има необходимия брой публикации. Три нейни текста, представляващи съществени части от труда ѝ са излезли от печат в авторитетни издания. Други три текста са в момента под печат.

Авторефератът отразява адекватно съдържанието на дисертационния труд.

В заключение бих си позволила да твърдя, че независимо от направените бележки, според мен дисертационният труд на Яна Стефанова Берова несъмнено носи ново знание по важна и актуална научна проблематика. Той отваря разговор по тема, обсъждането на която не би трябвало да се счита за приключено. Трудът е добър атестат за своята авторка и предлагам въз основа на него да ѝ бъде присъдена образователната и научната степен „доктор“.

София, 12. 04. 2017

Рецензент:

Проф. д.и.н. Надя Христова Данова